

Innehåll

Förord	• 7
Några inledande betraktelser	• 8
<i>Etik och moral</i>	• 8
<i>Moral och omoral</i>	• 9
<i>Dubbelmoral</i>	• 9
<i>Riktiga handlingar och moralisk omdömesförmåga</i>	• 10
Finns det experter på moral?	• 14
<i>Om poker och andra spel</i>	• 14
<i>Etisk konventionalism</i>	• 17
<i>Riktiga handlingar och etisk klokhet</i>	• 20
<i>Om etisk expertis</i>	• 26
Konventionell moral och kritisk etik	• 36
Etik och praktisk kunskap	• 44
<i>Från moralvetenskap till etisk teori</i>	• 44
<i>Begrepps- och exempelförståelsens cirkel</i>	• 47
<i>Tillämpad etik</i>	• 50
<i>Praktisk kunskap</i>	• 51
<i>Filosofi och praktisk kunskap</i>	• 56
<i>Praktisk etik</i>	• 57

Det deduktiva idealet • 61	
<i>Subsumtionsmodellen</i> • 61	
<i>Etikens öppna textur</i> • 65	
<i>Metodologiska konsekvenser</i> • 67	
<i>Om distinktionen mellan teleologisk och deontologisk etik</i> • 70	
Konsekvensetikens remarkabla tøjbarhet • 76	
Kant och utilitaristerna • 80	
Från »är« till »bör«? • 98	
<i>Searles första exempel</i> • 100	
<i>Searles andra exempel</i> • 103	
<i>Searles tredje exempel</i> • 104	
<i>Institutionella fakta</i> • 109	
<i>Konklusion</i> • 112	
Förståelse och förändring • 116	
<i>Tre olika uppfattningar om forskarrollen</i> • 116	
<i>Förståelse utan förändring</i> • 117	
<i>Förändring utan förståelse</i> • 119	
<i>Förändring genom förståelse</i> • 121	
<i>En modell för kunskapsuppbyggnad</i> • 124	
Expertens engagemang • 129	
Två oförenliga traditioner • 135	
<i>Vad skall en påverkare kunna?</i> • 135	
<i>Två oförenliga traditioner</i> • 138	
<i>Om regelföljande</i> • 141	
<i>Om modeller</i> • 144	
<i>Om handling och arbete</i> • 146	
Om skådespelarens praktiska kunskap • 152	
Om texterna • 160	

Förord

Man tänker sig ibland att etiken är som en pyramid. Pyramidens breda bas består av alla våra moralutsagor om individer och deras egenskaper och handlingar. Toppen består av en överordnad norm i stil med utilitarismens grundprincip eller Kants kategoriska imperativ. En kritisk diskussion av pyramidmodellen för etik är det första ledmotivet i boken *Etik och praktisk kunskap*.

Det andra ledmotivet är att skissera ett alternativ till pyramidmodellen. Mitt förslag är att etiken är som ett isberg. Den formulerade etiken är bara toppen på allt det som ligger under vattenytan – all vår praktiska kunskap.

Experter spelar en central roll på de flesta av livets områden. Det finns numera mängder av experter också på etikens många delområden. Men vad innebär det egentligen att vara expert på etik? Det är det tredje ledmotivet i boken.

Som en antydning om vart det barkar hän väljer jag ett citat från den österrikiske filosofen och samhällsvetaren Otto Neurath: »Som sjöfarare är vi som på öppet hav måste bygga om sitt skepp utan att någonsin kunna ta det isär i en docka och sätta det samman igen utifrån de bästa beståndsdelarna.«

Några inledande betraktelser

Etik och moral

När jag en gång blev ombedd att skriva en kort artikel om moral för ett nytt uppslagsverk, började jag så här: »Moral i vid mening är en beteckning för alla föreställningar om vad som är riktigt och fel, värdefullt och förkastligt i det sociala livet. Alla mänskliga egenskaper och handlingar och alla samhällsförhållanden kan alltså bedömas från moralisk synpunkt. Det moraliska området kan indelas i olika delområden, t.ex. sexualmoral, affärsmoral, kristen moral, sovjetisk moral.« Det kan kanske duga som en kort påminnelse om vad som ligger i begreppet moral. Som alltid när det gäller komplexa begrepp måste en sådan allmän karakteristik fyllas ut med många exempel och kommentarer. Det kommer en del sådant i de följande kapitlen.

Ordet 'etik' står ofta för det samma som 'moral'. Socialistisk moral är det samma som socialistisk etik, för att ta ett exempel. 'Etik' används också som ett namn på läran om moral. Filosofisk etik är detsamma som moralfilosofi. Uttrycket 'etik och moral' används ofta utan man gör någon åtskillnad mellan etik och moral. Uttrycket har en förstärkande funktion, men i

de flesta sammanhang är det nog så att det hade räckt med ett av orden.

Moral och omoral

Ibland inskränks moralens område till att gälla privata förhållanden. En sådan privatisering av moralen fanns redan i antiken. De filosofiska riktningarna epikurism och stoicism koncentrerade sig på individens välgång och lycka.

Ofta används moralbegreppet på ett ändå mera inskränkt vis – moral och omoral har först och främst med sexuella förhållanden att göra. Det inskränkta moralbegreppet kan bland annat användas för att avfärda moraliska bedömningar av ekonomiska och politiska förhållanden som ovidkommande.

Dubbelmoral

När en person eller en grupp har två uppsättningar av moralföreställningar (normer, värderingar, mönsterexempel) som täcker samma verklighetsområde och som inte är förenliga med varandra, har man med dubbelmoral att göra. De moralföreställningar som kommer till uttryck i det som vi faktiskt gör är inte alltid förenliga med det som vi säger till andra och tänker för oss själva. Man måste skilja mellan moralen som ideologi och den praktiserade moralen.

En vanlig variant av dubbelmoral bygger på skillnaden mellan det offentliga och det privata. Det finns saker och ting som kan vara rätt och bra i privata sammanhang men inte i offentlighetens ljus. Då handlar det inte om dubbelmoral utan om hänsynstagande till situationen. Men det finns också fall där vi

anser att det skulle vara fel att bedöma det privata på annat sätt än det offentliga. Då använder vi gärna ordet 'dubbelmoral' för att uttrycka vårt klander. Pacifister kan till exempel betrakta det som en form av dubbelmoral när kristendomens femte bud – »Du skall inte dräpa« – begränsas till privatsfären. När vetenskapsutövare och andra experter är beredda att göra saker i sin yrkesroll som de annars skulle ta avstånd från kan det ibland vara en form av dubbelmoral.

En vanlig form av dubbelmoral bygger på föreställningar om skillnader mellan det manliga och det kvinnliga. När samma prestationer utförda av män och av kvinnor bedöms olika, kallas det för dubbelmoral under förutsättning av att man bedömer diskrimineringen som ooberättigad. Kampen för kvinnofrigörelse vänder sig inte minst mot den existerande dubbelmoralen på arbetsmarknaden och det sexuella området.

Riktiga handlingar och moralisk omdömesförmåga

För att kunna utföra en handling av ett bestämt slag måste vi ha förvärvat vissa färdigheter. Det gäller både för praktiska göromål som att laga skor och att steka pannkakor och för teoretiska göromål som att kritisera teorier eller att utarbeta strategier.

Om man ser på den filosofiska och vetenskapliga litteraturen om moral i ljuset av distinktionen mellan handling och kompetens, så framträder en väsentlig skillnad mellan äldre och nyare sätt att behandla moralen. I den nyare moralfilosofin, från slutet av 1700-talet till våra dagar, har man nedlagt mycket arbete på att finna regler som kan användas för att skilja mellan riktiga och oriktiga handlingar. Kants kategoriska imperativ är ett försök att formulera en överordnad regel för riktiga hand-

lingar: »Du skall handla så att du kan vilja att din handlingsprincip också blir använd av alla andra som är i samma slags situation.« Den utilitaristiska lycko- eller nyttoprincipen är ett annat exempel på samma sak: »Du skall försöka att maximera lyckan för så många som möjligt.« I den utilitaristiska traditionen är utgångspunkten situationer där en individ kan välja mellan olika handlingsalternativ. Individens problem är att avgöra vilket handlingsalternativ som är det riktiga för honom eller henne. Det gör han eller hon genom att beräkna värdet av följderna av de olika alternativen, för att sedan välja det alternativ som sannolikt leder till de bästa konsekvenserna för alla berörda parter. Kant föreslår en helt annan metod för att hantera sådana problem: gör tankeexperimentet att alla andra kommer att handla på samma sätt – kan du utan att hamna i självmotsägelser vilja det? (Mer om detta i kapitlet *Kant och utilitaristerna*.)

Moral uppfattas numera ofta som en uppsättning normer och värden. Etiken ses gärna som en lära om handlingars riktighet och konsekvensers värde. Det perspektivet på moral spridde sig på 1800-talet från filosofin till samhällsvetenskaperna och är en del av fundamentet för mycket av det som i våra dagar görs på sådana områden som nationalekonomi, företagsekonomi och sociologi.

De förutsättningar som individen måste ha för att kunna välja riktigt behandlas styvmoderligt i den utilitaristiska traditionen. Det är däremot ett centralt ämne i äldre moralfilosofi, från Platon och Aristoteles på 300-talet f.Kr. till Hume på 1700-talet. Det grundläggande antagandet i det perspektivet på moral är att riktiga handlingar förutsätter kompetenta aktörer. Ofta framställs de villkor som aktören måste uppfylla för att

kunna handla riktigt som en analys av de karaktärsegenskaper («dygder») som är nödvändiga för kompetent moraliskt handlande. Aristoteles betonar att moralisk omdömesförmåga är något som måste förvärfvas, till att börja med genom att man handlar under de mera erfarnas ledning, därefter genom egen handling och reflexion. Teoretisk kunskap om moralregler kan aldrig ersätta den praktiska klokhets som bara kan förvärfvas genom reflekterat handlande.

Kompetens på moralens område innebär mycket mera än kunskaper om regelsystem och värdeskalor. Moralisk omdömesförmåga kräver en människosyn och en samhällssyn som är utprövad i ens egna erfarenheter och en förmåga att anpassa sina egna reaktioner till de föreliggande situationerna på ett adekvat sätt, något som bara kan läras genom egen erfarenhet.

Litteratur

Litteraturen om etik är stor. Till att börja med vill jag rekommendera tre böcker:

Först en klar översikt över den västerländska filosofins historia inklusive de stora moralfilosoferna från Sokrates, Platon och Aristoteles till vår egen tid: Gunnar Skirbekk och Nils Gilje, *Filosofins historia*, Göteborg 1995. På originalspråket nynorska är den nyaste versionen från 2007: Gunnar Skirbekk og Nils Gilje i samarbeid med Anne Granberg, Cathrine Holst og Rasmus Slaattelid, *Filosofihistorie. Innføring i europeisk filosofihistorie med særleg vekt på vitenskapshistorie og politisk filosofi*.

Några inledande betraktelser

Därnäst en stor handbok: P. Singer, red., *A Companion to Ethics*, Oxford 1991, paperback 1993 och senare upplagor. Och så den moralfilosofiska klassikern framför alla andra – fortfarande mycket läsvärd: Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, Göteborg 1988, 1993, 2004. Artikeln om moral som nämns i början av *Några inledande betraktelser* finns i *Pax Leksikon* (Oslo 1980). Både det norska originalet och en dansk översättning finns på internet, bland annat här: <http://www.torenordenstam.se/moral/moral.pdf>.